

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (94)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Қазақстан Тәуелсіздігіне – 30 жыл

Алимбаев А.Е. «Мәңгілік ел» идеясы және Түркілік интеграция 4

Археология

Құрманғазов И.С., Абдималков К.Г., Әлібай Б.Е. «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының Ботай қонысында 2021 жылы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері 12
Білалова Г.Д. Б.з.д. VII-VI ғғ. Сарыарқадағы ерте сақ аң стилінің маңызды белгілері мен ерекшеліктері 24
Нугманова Н.Т. История археологического изучения средневекового городища Сарайчик 34

Этнография

Жайлыбаев Д.Ж. XIX ғ. ортасы мен XX ғ. басындағы Орта Азия халықтарындағы неке және отбасындағы сый алмасу мәселелері 41
Үмітқалиев Ұ.Ұ., Искаков Қ.А. Қазақ халқындағы мәйітті уақытша сақтау және жөнелту ғұрпы: этнографиялық материалдар негізінде 50

Тарих. Тұлға. Тағылым

Артықбаев Ж.О. «Әкеміз Үкі, аман бол!» (Г.Н. Потанин жазбаларындағы Абақ-Керей Қазыбек мырза туралы хикая) 57
Рахымбаева Г.К. Тарихи жырлардың жиналып, зерттелу тарихы (Шығыс Қазақстан өңіріндегі тарихи жырлар негізінде) 63
Хасенов С.С. Әулие Ырғызбай Досқанаұлы және оның емшілік қызметі 71
Кеңшілікұлы А. Мұқағали ғасыры 81
Әлжан Л.Т. «Айқапты» танытқан тұлға 95
Серімов Е.Е. Әбу-л-Қасым Махмұд ибн Омар Жаралла аз-Замахшаридің өмірі және шығармашылығы 101

Филология

Оразбек М.С. Абай шығармаларындағы әлемдік және ұлттық архетиптер 112
Бияров Б.Н. Гидрографиялық терминдерден жасалған түбір топонимдер 131

Музей ісі

Ибраева Г.О. Музейдегі танымы мол кездесу 139
Қабдоллаев М.С. Шығыстың шырайын кіргізер музей-қорық 145

CONTENTS

Kazakhstan's independence – 30 years

Alimbayev A.E. The idea of «Mangilik el» and Turkish integration 4

Archaeology

Kurmaniyazov I.S., Abdimalkov K.G., Alibai B.E. Research work carried out by the «Botai» State Historical and Cultural Museum-Reserve in the settlement of Botai in 2021 12
Bilyalova G.D. Some features and differences of the early saks animal style of Saryarka in vii-vi centuries 24
Nugmanova N.T. History of archeology of the medieval town Sarayshik 34

Ethnography

Zhailybaev D.Zh. Problems of the gift of marriage and family relations in the people of Central Asia in the middle of the XIX – at the beginning of the 20th century 41
Umitkaliyev U., Iskakov K. Preliminary preservation of the bodies of the deceased until burial among the Kazakh people: based on the archaeological and ethnographic materials 50

History. Personality. Reading

Artykbayev Zh.O. «Our father Owl, goodbye!» (The narrative of Kazybek myrza from Abak-Kerey in the diaries of G.N.Potinin) 57
Rakhimbayeva G.K. The history of studying and collecting historical songs (Based on historical songs of the East Kazakhstan region) 63
Khasenov S.S. Aulie Irgizbay Doskhanuly and his healing activities 71
Kenshilikuly A. The age of Mukagali 81
Alzhan L.T. The life and work of Mukhamedzhan Seralin 95
Serimov E.E. The life and work of Abu-l-Kasim Mahmud ibn Omar Jaralli az-Zamakhshari 101

Philology

Orazbek M.S. World and national archetypes in the works of Abai 112
Biyarov B.N. Root toponyms created from hydrographic terms 131

Museum business

Ibraeva G.O. A cognitive meeting at the museum. 139
Kabdullaev M.S. Museum-reserve in the east of the country 145

Құрманиязов И.С.¹, Абдимальков К.Г.², Әлібай Б.Е.³

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
«Археология және этнография» ғылыми-зерттеу орталығы
Қызылорда қ., Қазақстан
e-mail: egypt.993@mail.ru

²«Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы
Саумалкөл ауданы, СҚО, Қазақстан

³«Рухани жаңғыру» орталығы
Қызылорда қ., Қазақстан

«БОТАЙ» МЕМЛЕКЕТТІК ТАРИХИ-МӘДЕНИ МУЗЕЙ-ҚОРЫҒЫНЫҢ БОТАЙ ҚОНЫСЫНДА 2021 ЖЫЛЫ ЖҮРГІЗГЕН ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ¹

Мақалада Ботай қонысының зерттелу тарихы мен «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының құрылу тарихы және 2021 жылғы Ботай халықаралық археологиялық экспедициясының Ботай, Красный Яр қоныстарындағы қазба жұмысы және Қостанай облысы аумағындағы археологиялық барлау жұмыстары жайлы ақпараттар қамтылады. Ботай қонысында 2021 жылы ғылыми-эксперименталды тұрғын үйі кешенінің ішіндегі безендіру жұмыстары жайлы толығырақ ақпарат беріледі. Ескерткіштің географиялық орналасу аймағы және әр кезеңдегі жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижелері қарастырылып, ботайлықтардың өмір сүру салты мен дүниетанымы жайлы қазба жұмыстары барысында табылған үйлердің орны мен артефактілер ғылыми-эксперименталды тұрғын үй кешенінде безендіру барысында ескерілді. Ботай үйі кешенін ішкі безендіру барысында жергілікті шикізат пен жаңа заманауи құрылыс материалдары пайдаланылды.

Түйін сөздер: Солтүстік Қазақстан, Ботай, археология, энеолит дәуірі.

Ботай мәдениеті – энеолит дәуірінде Солтүстік Қазақстан аймағын мекендеген тайпалардың мәдениеті. Солтүстік Қазақстан облысы, Айыртау ауданы, Никольское ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 1,5 шақырым жерде орналасқан.

Ботай қонысын 1980 ж. Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы (жетекшісі В.Ф. Зайберт) алғаш ашып, оны ғылыми айналымға енгізді, қазіргі уақытқа дейін бұл қоныста зерттеу жұмыстарын жүргізіліп келеді.

¹ Мақала Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің № BR10162994 «Ботай қонысындағы археологиялық ғылыми-эксперименттік зерттеулер және Ботай мәдениетін жеткізгіштердің қамтамасыз ету жүйелерін, өмір салтын және дүниетанымдық-киелі мәнмәтіндерін модельдеу» жобасы аясында дайындалды.

Кіріспе

Ботай археологиялық халықаралық экспедициясының 41 жыл бойы үздіксіз жүргізілген зерттеу жұмыстары барысында Ботай қонысынан өте бай археологиялық және палеобиологиялық материал жиналды және бірқатар шетел ғалымдарының ғылыми ізденістері мен зерттеулері Қазақ елінің ежелгі тарихына қатысты бірталай ғылыми жаңалықтар ашты. Ботай қонысы әлемде алғашқылардың бірі болып жартылай отырықшылық тұрмыс салтына көшкен. Ботай қонысында нағыз сәулетшілік тәсілдермен ағаштан күрделі үй құрылыстарын жүргізе бастаған (Зайберт, 2007: 15-20). Жартылай жер үстіне тұрғызылған үйлер ағаштан, саз балшықтан, жылқы сүйегінен, қайыңның қабығынан және шымнан салынған. 2017 ж. Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мемлекеттік бағдарламасы басталды. Ботай қонысы, республикалық

маңызы бар ескерткіш ретінде, Қазақстанның киелі нысандарының тізіміне енгізіліп, өзінің алғашқы жоғары мәртебесін алды. Ботай мәдениетінің көпжылдық зерттеулері дала өркениеті мен қазақ халқының мәденигенезінің бастауы б.д. IV мыңжылдығында тұрғанын көрсетті (Зайберт, 2009: 25-40).

Осы бір тарихи кешенді 1980 жылы Солтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясы, В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен ашқан болатын. Кешенді қазба жұмыстары 1983 жылдан бастап зерттеле бастады, қазба жұмыстарынан алынған деректер мен материалдарға қарап, энеолит дәуірінде Қазақстанның солтүстігі аумағында жаңа археологиялық мәдениет қоныстың атауымен аталып «Ботай» мәдениеті деп атала бастады. Кейіннен аталмыш тақырып халықаралық және отандық археология саласындағы маңызды тақырыптардың бірі болды. Ботай мәдениеті отандық және кеңестік ғалымдардың назарын өзіне аударып қоймай, ескерткішке деген қызығушылықтарын оята түсті (Сур. 1-2).

Сур. 1. Ботай қонысы, 2021 ж.

Fig. 1. Botai settlement, 2021

Қазақстан өз алдына тәуелсіздік алып, дербес мемлекет болғалы уақыт аралығында да археология ғылымы өз алдына жаңа қарқынмен жылжи бастады. Соның ішінде Ботай мәдениетін отандық ғалымдардан өзге шетелдік зерттеушілер де белсене зерттеп келеді.

Зерттелу тарихы

Ашылғалы бері 41 жылға уақыт өткен ескерткішке В.Ф. Зайберттің жетекшілігімен жүргізілген зерттеу жұмыстарының қорытындысы бойынша Ботай қонысынан алынған материалдарды жан-жақты зерттей келе тас дәуірінің соңғы кезеңінде Қазақстан мен Орал-Ертіс өзен аралығында ежелгі ботай мәдениетінің тұрғындары бүкіл әлем тарихында ең алғаш жаяу коммуникациядан атқа көшкенін анықтады. Сонымен қатар дала тұрғындары жылқының сүті – бірегей қымыздың дәмін алғаш татқаны батыстың жетекші ғылыми орталықтарындағы зертханаларда дәлелденді (Зайберт, 1993: 10-20; Зайберт, 2011: 24-25).

Жүздеген тұрғын үйлер мен 200 мыңнан астам артефактілерді зерттеу арқылы ботайлықтардың шаруашылық, құрылыс қызметі туралы түсінік алуға, қоғамдық ұйымдардың негізгі нысандарын, отбасылық қатынастарды, киелі саланың кейбір мәселелерін анықтауға мүмкіндік беруде.

Ботай мәдениетін ұстанғандар адамзат тарихында жылқыны алғаш қолға үйреткендігі айтылды. Б.з.д IV мыңжылдықта олар қазіргі қазақ халқының далалық өркениеті мен мәденигенезіне тікелей әсер етті. Сонымен бірге сол кездегі қоғамдағы көпсалалы экономиканың негізгі шаруашылық күші жылқы өсіру болды.

Еуразияның тарихында алғаш рет ботайлықтар жылдық күнтізбелік циклды әзірледі: олар ұзаққа созылған қыс кезеңінде үлкен стационарлық қоныстарда (Ботай, Красный Яр, Васильковка, Рошинское және т.б.) өмір сүрген және көктем басталысымен халықтың бір бөлігі жылқымен бірге Қазақстанның оңтүстік-батыс аймағына кетті, ал күзде стационарлық базалық қоныстарға

Сур. 2. Ботай қонысындағы қазба жұмыстары, 2021 ж.

Fig. 2. Excavations in the Botai settlement, 2021

оралып отырған. Осылайша Орал-Ертіс өзен аралығындағы үлкен далалық кеңістік пен тарихи-мәдени тұтастықты қалыптастырған ботайлық тұрғындар болған еді. Ботай мәдениеті мың жылға жуық өмір сүрді. Осы уақыт аралығында бұл мәдениетті ұстанушылар Евразияның далалық алқабын ғана емес, одан ары территорияларға тарады. Бұл туралы Халықаралық Ботай кешенді археологиялық және генетикалық экспедициясының зерттеулерінде дәлелденген (Зайберт, 2017: 59-66).

Ботай мәдениетінің ғаламдық өркениеттік маңызы ең алдымен бүкіл әлемге өркениеттің бірінші сатысын – ат-көлік коммуникациясын сыйлағанын сенімділікпен айта аламыз.

«Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы»

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 30 наурыздағы №150 қаулысымен құрылған. 2018 жылғы 13 тамызда мемлекеттік тіркеуден өтті. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 21 наурыздағы № 279 қаулысымен «Ботай қонысы» археологиялық ескерткіші мемлекеттік қорғауға алынды.

Музейдің негізгі қызметі – тарихи-мәдени мұра нысандарын қорғау және сақтау мақсатында ғылыми-зерттеу, мәдени-біліми және туристік қызметтерді ұйымдастыру, Қазақстанның тарихи және рухани ескерткіштерін зерттеп, сақтау болып табылады.

Ботай қонысындағы соңғы зерттеулердің арқасында 6000 жылдан астам уақыт бұрын Қазақстанның ежелгі тұрғындарында болған әлеуметтік-экономикалық және дүниетанымдық контексттердің жоғары деңгейі туралы айтуға мүмкіндік беретін маңызды нәтижелер алынды. В.Ф. Зайберттің пікірінше, бұл адамдар – алғашқы жылқышылар, олар екожүйені тиімді пайдалану дағдысын меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар күрделі құрылыстарды салуға да бел буды. Оның дәлелі ретінде Ботайдың ежелгі архитектуралық мәдениетін негізге ала отырып, ғалымдармен

бірлесіп жасалған ботайлықтардың тұрғын-үйлерінің эксперименталды макетін тілге тиек етуге болады. Мамандар тек сыртқы келбетін ғана емес, сонымен қатар тұрғын үй интерьерінің элементтерін де қалпына келтірді. Бұл тұрғын үй, сондай-ақ ботайлықтардың басқа да шаруашылық және діни ғимараттарының макеттері мемлекеттік бағдарламалардың басқа ғылыми нәтижелерімен бірге, біздің еліміздің ежелгі тарихының аса маңызды беттерін баяндайтын ашық аспан астындағы тағы бір бірегей қазақстандық брендке айналатыны сөзсіз (Зайберт, 1985: 3-17).

Осылайша, соңғы алты мың жыл ішінде Еуразиялық мәдениеттердің қарқынды жаңалығы дала өркениетінің аграрлық және әлеуметтік-мәдени салаларындағы тарихи серпіліс болды. Ат-көлік коммуникациясы дәуірі бастау алған ботайлықтардың пассионарлығы Ұлы дала мен адамзаттың өзара қарым-қатынасы моделін мың жыл алдыға анықтап берді (Зайберт, 2003; 189-204).

Сондай-ақ осы Ботай мәдениетінің дамуы мен трансформациясының нәтижесінде адамдардың табиғи процесстерді күнтізбелік тұрғыда қабылдау және жылқы шаруашылығының экономикалық тұрғыда қоршаған ортада күрт артуы себебінен далалықтардың психологиялық және мәдени менталитеттері қалыптасып, орныға түскен еді.

Қазіргі таңда Ботай қонысы жайлы Солтүстік Қазақстанның ежелгі тарихы және археологиясына арналған «Атбасар мәдениеті» (1992), «Энеолит Урало-Иртышского междуречья» (1992), «Тайны древней степи» (2007), «Ботай мәдениеті» (2009), «Ботай – у истоков степной цивилизации» (2011), «Атбасарская культура: Материалы и исследования по археологии Казахстана» (2012), «Сакральные контексты ботайской культуры» (2018), «Ботай» (2021) еңбектері жарық көрген.

Әлемдік тарихи ғылым саласында Ботай материалдары кеңінен танымал. Алайда Қазақстан мен Еуразияның тарихына арқау болатын жаңа ақпараттарды жүзеге асыруда Ботай мәдениетінің алатын орны ерекше екені белгілі (Gaunitz, Zaibert, Hanghoj, Outram 2018: 111-114).

Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үй кешені

2019 жылы Ботай қонысында Ботай тұрғын үйінің ғылыми-эксперименталды кешені бой көтерген болатын. Бұл тұрғын үй кешені көп жылғы ізденістер мен қажырлы еңбектің арқасында заманауи техникаларды пайдалана отырып, ауа-райына төзімді қылып Ботай қонысынан және табиғи қорғалатын қорықтан тысқары жерден тұрғызылды (Сур. 3). Құрылыс барысында көп жылғы ізденістер нәтижесінде Ботай үйлерінің стратиграфиясы құрылыс қабаттары да ескерілді. Бұл құрылыс жүргізбес бұрын қоныста бұрын тұрғызылған эксперименталды кешендерінің тәжірбиесі ескеріліп, көп жылғы ізденістер арқасында жаңа заманғы құрылыс материалдары пайдаланып тұрғызылды (Зайберт, Кисленко, Иванов, 1983: 141-143; Зайберт, 2018: 29-35).

Құрылыс жұмыстары барысында диаметрі 10 м, тереңдігі 1 м болатын шұңқыр қазылып, кіретін есігі шығысқа қарай қаратылған. Ботай үйін салуға 3-5 жыл бұрын орылып алынған ағаш бөренелер пайдаланылды. Бұл бөренелер

арнайы кептіріліп, сырты қабыршықтарынан тазартылған. Үй қабырғалары құрылысына жаңа заманғы құрылыс материалдары цементтік блоктар, қалыңдығы 30 см болатын тастар жатқызылды. Таңдалып алынған Ботай үйінің жоспары сегіз бұрышты болып келген, жертөселік қабырғалары ұзындығы 80 см, кәдімгі жерден биіктігі 70 см. Бұл құрылыс жұмыстары Орта Азия мен Кавказ далаларында кеңінен тараған «Дарбаза» әдісімен салынды, яғни үйдің орталық тұсына бөрене қойылмай, үйдің бөренелері жатқызылып қойылып, бүкіл ауырлық күш қабырғаларға қарай ауыстырылды. Құрылыс жұмыстары сәтті аяқталып, Ботай үйі ескерткіштің жанында бой көтерді. Тұрғызылған үй жанына жылқы қамайтын қора соғылып, туристерге ұсынылды (Зайберт, 2020: 292-316).

Ботай тұрғын үйінде 2021 жылы атқарылған жұмыстар

Ботай қонысына келетін туристер, ескерткішті тамашалаушы қонақтар осы тұрғын үй кешеніне соқпай өте алмайды.

Сур. 3. Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үйі, 2021 ж.

Fig. 3. Botai resaerch and experimental housing, 2021

Сур. 4. Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үйіне қызыл саз бен жылқы көңі араласқан батпақ дайындау.

Fig. 4. Preparation of a swamp mixed with red clay and horse manure for the Botai reserach and experimental housing.

Сур. 5. Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үйін гидрооқшаулау (гидроизоляция), бөренелермен нығыздау жұмыстары.

Fig. 5. Works on waterproofing (waterproofing), compaction of logs of the Botai reserach and experimental residential building.

Сур. 6. Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үйін гидрооқшаулау (гидроизоляция) жұмыстары.

Fig. 6. Works on waterproofing (waterproofing) of the Botai resaerch and experimental residential building.

Сур. 7. Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үйінің жылқы қамайтын қора айналасын ағаш бұтақтармен тоқу.

Fig. 7. Weaving of tree branches around the stables of the Botai resaerch and experimental residential building.

Тұрғызылған үйдің ішкі бетін безендіру мақсатында 2021 жылдың шілде-қыркүйек айларында Ботай қонысындағы ғылыми-эксперименттік тұрғын үйде қалпына келтіру жұмыстары басталды.

2021-2023 жылдарға ҚР МСМ қаржыландыратын «Ботай қонысында археологиялық ғылыми-эксперименттік зерттеулер және қамтамасыз ету жүйелерін ботай мәдениеті тайпаларының дүниетанымдық-киелі контекстерін модельдеу» жобасы аясында Ботай қонысында археологиялық қазба жұмыстарымен қатар қайта қалпына келтіру шаралары да жүргізілу үстінде, солардың бірегейі 2019 жылы бой көтерген тұрғын үйінде безендіру және қардың суынан, жаңбырдан сақтау үшін жергілікті шикізаттар пайдаланылды (Сур. 4).

Қайта қалпына келтіру ғылыми-зерттеу жоспарлары мен ғылыми бағдарламаның техникалық ерекшеліктеріне сәйкес жүргізілу үстінде.

2021 жылғы техникалық жоспарға сәйкес жаңадан құрылған Ботай тұрғын үйінде ғылыми эксперименттік-қолданбалы жұмыстар жүргізу көп жылғы қазба жұмыстарының нәтижесінде алынған археологиялық деректер барысында ботай үйінің стратиграфиясы мен жоспарының жаңа деректері негізінде Ботай тұрғын үйіндегі сыртқы және ішкі безендірулері мен ботай адамының өмір сүру кеңістігінің қауіпсіздігін құру болып табылады. Бұл – сыртқы ортадағы жылу және гидрооқшаулау, жайлы ішкі безендіруді қалыптастыру және дәстүрлі дала безендіруіне келтіру.

Ботай тұрғын үйіндегі қайта құру жұмыстарының бірінші кезеңі – ежелгі безендіруді құру үшін үйді дайындау. Арнайы алынған жылқылардың 20 терісі дайындалды, олар тұзды ерітіндімен және мыс сульфатымен алғашқы өңдеуден өтті.

Бастапқы кезеңде жобаның ғылыми қызметкерлері тұрғын үйдің қабырғаларын жабуға қабырғаға ағаш бұтақтары және талдан жасалған тақтайша бекітілді, ол Ботай тұрғын үйін салудың қайта қалпына келтіру әдістеріне сәйкес жылқы көңімен араласқан сазбен жағылды.

Осы мақсатта Иман-Бұрлық өзенінің бойында өсетін жергілікті тал ағаш-өрме құрылымы тақтай үшін қолданылды. Ағаштан жасалған тақтайшаға 4 текше бұтақ дайындалды және өңделді. Батпақтың құрамы жергілікті ботай қызыл сазынан тұрады, 8 текше метр

және 10 текше метр жылқы көңі әкелінді. Сондай-ақ, үйдің еденіне қамыс төселіп (гидрооқшаулағыш) жүргізілді (Сур. 5-6). Содан кейін үйдің ішіне және кіру тобына сазды сылақтың екінші кезеңі жасалды. Үйдің жатын аймағында қайта құру жүзеге асырылды, ол қамыспен, содан кейін бір-бірімен байланған бұтақтармен және сазбен қапталды.

Саз балшықпен жылқы көңі араласқан еден үсті кепкен соң төсеніш қызметін атқарған қолдан буылып жиналған қамыс қойылып, үстіңгі бетіне қабырғаларға жылқы терілері ілініп қойылды.

Ботай эксперименталды үйінің жанындағы жылқы қамайтын қораға өзен жағасынан әкелінген ағаш бұтақтары айналдыра байланып шықты (Сур. 7) және үйге кіретін табалдырықта адам жүретін жолда тастар қаланды.

Үйдің сыртқы жағынан, гидрооқшаулау үшін үйдің түбінде шым қабаты төселді. Бұл төселген шымқабат үйдің негізін ылғалдан жаңбыр суы мен қардан қорғайды.

Шымқабат төсеу процесі екі кезеңде өтті. Бірінші төсеудің кезеңі тамыз айының басында жатқызылып төселсе. Екінші кезең қосымша шымтезек қабатын төсеп арнайы ағаш бөренелермен тығыздалды. Шымқабат қабатының төселу ауданы – 50 шаршы м.

Жылу оқшаулау үшін үйдің бүкіл еденін қызыл саз бен жылқы көңімен араласқан батпақ дайындалып төселді. Еденді төсеу алдында оқшаулау үшін беті қамыспен, тал жапырақтармен, бұтақтармен және өрілген төсеніштермен жабылып, едені арнайы кептірілді.

2021 жылы Ботай эксперименталды үйінде жасалған жұмыстар қатарында үйдің ішкі келбетін безендіру, оның ішіндегі гидрооқшаулау, жылу оқшаулау, жергілікті шикізат пайдалана отырып сол заманғы ботайлықтардың тұрмыс-тіршілігі дүниетанымы қалай болғандығын осы қайта қалпына келтіру барысында байқауға болады. Ботайлықтардың археологиялық деректер бойынша ат ұстау өнері, үйдің қабырғаларына ілінген жылқы малының бас сүйектерінен, терілерін тұрмыста пайдаланғанын көруге болады (Сур. 8-9). Қызық дерек, қазба жұмыстары барысында ботайлықтардың үйлерінен жылқы жануарының сүйектерінен басқа иттің сүйегінің кездесуі, әсіресе оның табалдырықта жерленуі ғалымдарға өте қызықты, танымды болып отыр. Ит жануарының жерленуі әр халықта әртүрлі аңыз әңгімелер мен салт-дәстүрлерінде

Сур. 8-9. Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үйінің жылқы терілері қойылған жатын аймағының көрінісі.

Fig. 8-9. View of the sleeping area of the Botai resaerch and experimental residential building with horse skins.

Сур. 10. Ботай ғылыми-эксперименталды тұрғын үйіндегі иттің анатомиялық сүйегі қойылатын ағаш бұтақтарынан дайындалған сөре.

Fig. 10. A shelf made of tree branches on which the anatomical bone of a dog is placed in the Botai research and experimental housing.

кездеседі. Соның ішінде иттің аңшымен, үйге құт әкеледі немесе шамандық байланысы көп деп жазылып жүр. Қазақ халқында ит жеті қазынаның бірі, ботайлықтар да итті қадыр тұтқанға ұқсайды. Осыны ескере отырып, ғылыми эксперименталды ботай үйінде табалдырық жанынан 70x40 болатын сөре жергілікті ағаш бұтақтарынан дайындалып, иттің анатомиялық сүйегі өз орнын табатын болады (Сур. 10).

Қорытынды

2021 жылы Ботай қонысындағы экспедициялық жұмыстардың бағыттары мен көлемдерін орындауға үйлесімді жоспарлау және ұйымдастыру нәтижесінде ауа-райының өте қиын жағдайларында (тұрақты жауын-шашын, жел, температураның төмендеуі) қарамастан жобаның техникалық ерекшеліктерінде баяндалған мақсаттар мен міндеттер орындалды.

Эксперименттік ғылыми тұрғын үй кешені сәулет ғимаратының құрылысы безендіру бойынша аяғына дейін жеткізілді.

В.Ф. Зайберттің Ботай тұрғын үйі кешенінің ғылыми қайта қалпына келтірілуі толық көлемде жүзеге асырылды, бүгінде бұл ботай қонысындағы үй Қазақстанның бірегей тарихи-мәдени объектісі болып табылады.

Ботай халықаралық археологиялық экспедициясының 2021 жылы Ботай қонысы

мен Красный Яр қонысында жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары нәтижесінде 300-ге жуық артефактілер алынды. Музей қызметкерлері жоба аясында Қостанай облысы Амангелді, Жангелді аудандарында археологиялық барлау жұмыстарын жүргізіп, энеолит дәуіріне тиесілі терсек мәдениетінің ескерткіштері зерттелді. Оның ішіндегі Ағайдар, Құмкешу, Тоқанай тұрақтары, жаңадан Екпінді тұрағы ашылды. Зерттеудің мақсаты – Ботай мәдениеті мен терсек мәдениетінің ескерткіштерінің туыстық байланысын анықтау, салыстыру, анализ жасау болып табылады. 2021 жылы қазба жұмыстарынан және барлау жұмыстарынан алынған материалдар толық камералдық тәртіпке келтірілген-жуылған, шифрланған, сақтау үшін Ботай қорық-мұражайының қорына тапсырылатын болады.

Бастапқы ғылыми типологиялық өңдеу ретінде 2021 жылы Ботай және бүкіл коллекциясын каталогтау бойынша үлкен жұмыс жүргізілді.

Каталогтау археологиялық материалдар қоймаларда ұзақ тұрмайтын, тұрақты және жылжымалы экспозициялар мен көрмелерді жасауда серпінді пайдаланылатын жағдайларда коллекцияны археологиялық өңдеудің қажетті бөлігі болып табылады. Каталогтау археолог және музей қызметкерлері үшін негіз болып табылатын шынайы қағида бойынша табылған заттардың атаулылығына кепілдік береді.

Әдебиеттер

References

1. Зайберт В.Ф., Тюлебаев А.Ж., Задорожный А.В., Кулаков Ю.В. Тайны древней степи. (Исследования поселения Ботай в 2004-2006 гг.). Коллективная монография. – Кокшетау: Издательский центр Кокшетауского университета, 2007. – 163 с.
2. Зайберт В.Ф. Ботайская культура. – Алматы: «КазАқпарат», 2009. – 566 с.
3. Зайберт В.Ф. Энеолит Урало-Иртышского междуречья. – Петропавловск, 1993. – 246 с.
4. Зайберт В.Ф. Ботай у истоков степной цивилизации. Книга-альбом. – Алматы: Балауса, 2011. – 480 с.
5. Зайберт В.Ф. Историко-культурное значение открытия и изучения ботайской культуры на современном этапе // Мәдениет. Культура. Culture. 2017. № 1-2. – С. 59-66.
6. Зайберт В.Ф. Поселение Ботай и задачи исследования энеолита Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья. Межвузовский сборник. – Челябинск, 1985. С.3-17.
7. Зайберт В.Ф. «Ботайская культура» Степная цивилизация восточной Евразии (Древние эпохи). – Астана. 2003. С.189-214.
8. Gaunitz Ch., Zaibert V.F., Hanghoj K., Alan K. Outram Ancient genomes reveal the ancestry of modern domestic horses and the feral origins of Przewalski's horses // Science. 2018. p.111-114.
9. Зайберт В.Ф., Кисленко А.М., Иванов И.В. О реконструкции ботайских жилищ // Использование методов естественных и точных наук при изучении древней истории Западной Сибири. – Барнаул, 1983. – С. 141-143.
10. Зайберт В.Ф. Сакральные контексты Ботайской культуры / - Астана: 2018. Казахский научно-исследовательский институт культуры монография. – 380 с.
11. Зайберт В.Ф. «Ботай». – Алматы: «Балауса баспасы», 2020. 480 б., қазақ, орыс, ағылшын тілінде.

1. Zaibert V.F., Túlebaev A.J., Zadorojnyi A.V., Kýlakov Iý.V. Tamy drevnei stepi. (Issledovania poselenia Botai v 2004-2006 gg.). Kollektivnaia monografia. – Kokshetaý: Izdatelski sentr Kokshetaýskogo ýniversiteta, 2007. – 163 s.
2. Zaibert V.F. Botaiskaia kúltýra. Almaty: «KazAkparat», 2009. 566 s.
3. Zaibert V.F. Eneolit Ýralo-Irtyshskogo mejdýrechá. Petropavlovsk, 1993. – 246 s.
4. Zaibert V.F. Botai ý istokov stepnoi sivilizasiu. Kniga-albom. Almaty: Balaýsa, 2011. 480 s.
5. Zaibert V.F. Istoriko-kýltýrnoe znachenie otkrytia i izýchenia botaiskoï kúltýry na sovremennom etape // Mádeniet. Kúltýra. Culture. 2017. № 1–2. S. 59-66.
6. Zaibert V.F. Poselenie Botai i zadachi issledovania eneolita Severnogo Kazahstana // Eneolit i bronzovyi vek Ýralo-Irtyshskogo mejdýrechá. Mejevýzovski sbornik. –Chelábinsk, 1985. S.3-17.
7. Zaibert V.F. «Botaiskaia kúltýra» Stepnaia sivilizasiia vostochnoi Evrazii (Drevnie epochi) Astana. 2003. S.189-214.
8. Gaunitz Ch., Zaibert V.F., Hanghoj K., Alan K. Outram Ancient genomes reveal the ancestry of modern domestic horses and the feral origins of Przewalski's horses // Science. 2018. p.111-114.
9. Zaibert V.F., Kislenco A.M., Ivanov I.V. O rekonstrýksii botaiskih jilish // Ispolzovanie metodov estestvennyh i tochnyh náyk pri izýchenii drevnei istorii Zapadnoi Sibiri. – Barnaýl, 1983, S. 141-143.
10. Zaibert V.F. Sakralnye konteksty Botaiskoï kúltýry / - Astana: 2018. Kazahski náychno-issledovatelski institýt kúltýry monografia.-380 s.
11. Zaibert V.F. «Botai».- Almaty: «Balaýsa baspasy» 2020. 480 bet, qazaq, orys aýylshyn tilinde.

**Курманиязов И.С.¹, Абдимальков К.Г.²,
Алибай Б.Е.³**

¹ НИЦ «Археология и этнография»
Кызылординского университета
им. Коркыт Ата

г. Кызылорда, Казахстан
e-mail: egypt.993@mail.ru

² Государственный историко-культурный музей-
заповедник «Ботай»

Саумалкольский район, СКО, Казахстан

³ Центр «Рухани жаңғыру»
г. Кызылорда, Казахстан

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ РАБОТЫ, ПРОВЕДЕННЫЕ ГОСУДАРСТВЕННЫМ ИСТОРИКО- КУЛЬТУРНЫМ МУЗЕЕМ- ЗАПОВЕДНИКОМ «БОТАЙ» НА ПОСЕЛЕНИИ БОТАЙ В 2021 ГОДУ

Статья содержит информацию об истории изучения ботайского поселения и истории создания Государственного историко-культурного музея-заповедника «Ботай» и раскопках Ботайской международной археологической экспедиции 2021 года на поселениях Ботай, Красный Яр и археологической разведке на территории Костанайской области. На ботайском поселении в 2021 году будет представлена подробная информация о реконструкции внутреннего интерьера научно-экспериментального жилищного комплекса. При реконструкции внутреннего интерьера научно-экспериментального жилищного комплекса учтены артефакты и места расположения жилищ, отражающих быт и мировоззрение ботайцев, а также рассмотрены географическое положение памятника и результаты исследований, проведенных на разных этапах. При внутренней реконструкции комплекса жилищ Ботая использовалось местное сырье и новые современные строительные материалы.

Ключевые слова: Северный Казахстан, Ботай, археология, эпоха энеолита.

**Kurmaniyazov I. S.¹, Abdimalkov K. G.²,
Alibai B. E.³**

¹ «Archeology and Ethnography» Research Center
of the Korkyt Ata Kyzylorda State University
Kyzylorda, Kazakhstan

² «Botai» State Historical and Cultural Museum-
Reserve

Saumalkol district, North Kazakhstan region,
Kazakhstan

³ «Ruhani zhangyru» Center
Kyzylorda, Kazakhstan

RESEARCH WORKS CARRIED OUT BY THE «BOTAI» STATE HISTORICAL AND CULTURAL MUSEUM-RESERVE IN THE SETTLEMENT OF BOTAI IN 2021

The article deals with the information about the history of the Botai settlement, the history of the establishment of the «Botai» State Historical and Cultural Museum-Reserve, the excavation works in Botai settlements, Krasny Yar settlements of the Botai international archaeological expedition in 2021 and archaeological exploration in the territory of Kostanay region. More detailed information about the design works inside the complex of scientific and experimental housing in Botai settlement will be provided in 2021. The geographical location of the monument and the results of studies at different stages were considered, the location of houses and artifacts found during the excavations about the life style and worldview of the Botai people were taken into account during the construction of a scientific and experimental residential complex. In the interior decoration of the Botai house complex, local raw materials and new modern building materials were used.

Keywords: North Kazakhstan, Botai, Archeology, Eneolithic period.